

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854, OMUİFD Aralık 2023, 55: 657-662

Himmet Konur, Mihne - Sûfîlerin Zulümle İmtihanı, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023, 131 sf.)

Himmet Konur, Mihna - The Ordeal of the Sufis With Cruelty, (İstanbul: Ketebe Publishing, 2023, 131 p.)

Doktora Öğrencisi Sercan POLAT¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun
· ahmetsercanpolat@gmail.com · ORCID > 0000-0003-2792-2593

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Kitap İncelemesi/Book Review

Geliş Tarihi/Received: 15 Temmuz/July 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 11 Aralık/December 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 55 | **Sayfa/Pages:** 657-662

Atıf/Cite as: Polat, S. "Himmet Konur, Mihne - Sûfîlerin Zulümle İmtihanı, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023, 131 sf.)"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 55, Aralık 2023: 657-662.

MİHNE SÛFİLERİN ZULÜMLE İMTİHANI

ÖZ

Himmet Konur, *Mihne Sûfilerin Zulümle İmtihanı* adlı eserinde hicri III. ve IV. asırlarda düşündükleri ve söyledikleri yüzünden devrin güç sahipleri tarafından mihneye maruz bırakılan sûfileri inceler. Konur, eserinde sûfilerin de en az Mu'tezile ve Ehl-i Hadis kadar mihneye maruz kaldıklarını iddia eder. Eser bu temel iddiayla bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Müellif, eserin giriş bölümünde okuyucusunu mihneyle ve ilintili olan kavramlarla tanıştır. Birinci bölümde ise sûfilerin mihneye maruz bırakılma sebeplerini açıklar ve bu uğurda işkence gören hatta idam edilen sufilerden örnekler sunar. Çalışmanın ikinci kısmında ise müellif mihnenin doğurduğu psikolojik ve sosyolojik sonuçlar üzerinde durur. Bu bağlamda mihnelere maruz bırakılan sûfilerin dinî ve tasavvufî konulardaki yaklaşımlarının nasıl değiştiğine detaylıca değinmektedir. Konur, bu çalışmasında mihne kavramı hakkında kapsamlı ve bütüncül bir okuma yapmak isteyenlere bunun imkanını sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mihne, Mu'tezile, Ehl-i Hadis, Sûfiler, İşkence.

MIHNA-THE ORDEAL OF THE SUFIS WITH CRUELTY

ABSTRACT

In the work titled *Mihna the Ordeal of the Sufis With Cruelty*, Himmet Konur discusses the Sufis who were subjected to persecution (*mihna*) because of what they thought and said in III and IV centuries. The author claims that the Sufis were subjected to persecution at least as much as the Mu'tazila and the Ahl al-Hadith. The work consists of an introduction and two main chapters with this basic assertion. In the introduction of the work, the author explains the background and the related concepts to the reader. In the first part of the work, he makes clear why Sufis were subjected to persecution and provides examples of Sufis who were tortured and executed. In the second part of the work he analyzes the profound psychological and sociological consequences of the repression against the Sufi groups. It also provides examples of how persecuted Sufis changed their religious and mystical approaches. In brief, Konur provides an opportunity for those who would like to make a comprehensive and holistic reading of the oppression against Sufis.

Keywords: Mihna, Mu'tazila, Ahl Al-Hadith, Sufis, Cruelty.

İslam tarihi içerisinde çağlara ışık tutan büyük ilmî ve fikrî gelişmelere tanıklık edildiği gibi acı dolu bazı hadiseler de tanıklık edilmiştir. Bu acı hadiselerin bir kısmı iktidar sahibinin otoritesini tanımamaktan ya da güç sahibi olan kimselerle aynı düşünceleri paylaşmamaktan dolayı yaşanmıştır. Bu iktidar sahipleri bazen devlet gibi siyasi bir kurum olmuşken bazen de devrin siyasi otoritesine dayanan bir mezhep olabilmıştır. Gücü elinde bulunduran bu yapı, mutlak doğru kabul ettiği fikirlerini geniş toplum tabanına yaymak istemiştir. Bu amaç uğruna toplum nezdinde etkisi olan ve kendileri gibi düşünmeyen ilim adamlarını sorgulamaktan dâhi geri durmamışlardır. Bu şekilde ilim adamlarını baskı altına alıp sindirerek fikirlerini kabul ettirmeyi ya da onları bertaraf etmeyi amaçlamışlardır. Tercih edilen bu yöntem ilim adamlarına baskı, yalnızlaştırma, sürgün, dayak, hapis, işkence ve hatta idama kadar giden yolun kapısını açmıştır.

İslam tarihinde farklı düşünce sahibi olan kimselere uygulanan bu sistematik baskıya “Mihne” adı verilmiştir. Sözcük anlamı sorguya çekmek ve eziyete maruz bırakmak olan mihne, Abbasiler döneminde Mu'tezile'nin Kur'ân'ın yaratılmışlığı konusunda kendileri gibi düşünmeyen Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve takipçilerine uyguladığı baskı politikasının adı olmuştur. Mihne sürecinden sonra gücü ele geçiren Ahmed b. Hanbel taraftarları (Ehl-i Hadîs), Mu'tezile mensuplarını ve kendileriyle aynı fikirleri paylaşmayan âlimleri baskı altına almak suretiyle “Karşı Mihne” uygulamasını başlatmıştır. Dolayısıyla mihne denildiğinde Abbasiler döneminde Kur'ân'ın yaratılmışlığı meselesiyle başlayan ve Mu'tezile ile Ehl-i Hadîs'in karşı karşıya geldiği tarihi hadise akla gelmektedir.

Mihne hadisesi her ne kadar Mu'tezile ve Ehl-i Hadîs arasında cereyan eden bir vakıa gibi görünse de bu süreçte yaşanan olumsuz hadiselerden birçok sûfi de payına düşeni almıştır. Sûfîlerin bir kısmı -özellikle Ehl-i Hadîs'in mihnesi neticesinde- takibata uğramış, dövülmüş, sürgün edilmiş, hapsedilmiş ve hatta idam edilmiştir. Bu bağlamda sûfi mihnelerini ayrıntılı şekilde ele alan bir çalışma Prof. Dr. Himmet Konur tarafından kaleme alınmıştır. *Mihne Sûfîlerin Zulümle İmtihanı* adlı eserde Konur, hicrî III. ve IV. asırlarda mihneye maruz kalan sûfîlerin kimler olduğunu, mihneye maruz kalma sebeplerini, itham edildikleri suçları, görmüş oldukları işkenceleri, bu işkencelerden kurtulmak için kendilerince ürettikleri çözüm yollarını ve mihne baskısının sûfi gruplar doğurduğu trajik sonuçları incelemektedir.

Eserin hedef kitlesini genel anlamda tasavvuf tarihi okuyucuları ve araştırmacıları oluşturmaktadır. Bununla birlikte özellikle mihne sürecini, etkilerini, Ehl-i Hadîs ile kelamcıların sûfîlerle olan münasebetleri ve tartışmaları konularını inceleyen hadis ve kelam tarihi araştırmacıları için de eserin bir başvuru kaynağı olabileceğini belirtmek gerekir. Ayrıca İslam tarihi, mezhepler tarihi, din sosyolojisi ve psikolojisi alanlarına ilgi duyup inceleme ve okuma yapanların da bu eseri dikkate almaları gerektiğini belirtmeliyiz.

Konur'un eserindeki temel iddiası mihne ve karşı mihne sürecinde sûfilerin de en az Ehl-i Hadis ve Mu'tezile takipçileri kadar baskı ve zulme maruz kaldıklarıdır. Konur'a göre Mu'tezile'nin Ehl-i Hadis'e, Ehl-i Hadis'in de Mu'tezile'ye mihne uyguladığı tarihte bilinen bir hadisedir. Yani tarihin bir döneminde Ehl-i Hadis mazlum durumdayken ilerleyen süreçte Mu'tezile mazlum konuma geçmiştir. Ancak yaşanan bu mihne hadiseleri ve doğurduğu hazin sonuçlar daha yakından incelendiğinde görülecek ki sûfiler hem Mu'tezile'nin hem de Ehl-i Hadis'in mihnelerinden ziyadesiyle nasibini almış ve iki tarafın da baskısına maruz kalmışlardır. Konur'a göre mihnenin sebep olduğu mağduriyetler söz konusu olduğunda sûfilerin de en az diğer gruplar kadar mağdur tarafta zikredilmesi gerekmektedir. Eser, işte bu temel iddia üzerine kurgulanmıştır. Hemen şunu belirtmeliyiz ki yazar eserinde bir acı yarıştırması yapmamaktadır. En çok acıyı sûfiler çekti gibi bir iddiadan ziyade sûfilerin de mihne hadisesinden diğer gruplar kadar payını aldığını düşünmektedir. Fakat mihne konusunda yapılan çalışmalarda sûfilerin görmezden gelinmesinden mütevellit, sûfilere bir hakkı teslim etmeyi insanî ve ilmî bir sorumluluk olarak görmektedir. Bu durumu bir bakıma eserin telif sebebi olarak da değerlendirmek mümkündür.

Konur'un eserindeki temel hedefi hicrî III. ve IV. asırlarda mihneye maruz kalan sûfilerin kimler olduğunu, hangi sebeplerle mihneye maruz bırakıldıklarını, görmüş oldukları baskı ve şiddetin boyutunu ve bu olayların tasavvuf düşüncesi açısından doğurduğu trajik sonuçları birincil kaynaklar ışığında derli toplu bir şekilde ortaya koymaktır.

Çalışmasını bir giriş ve iki ana bölümden oluşturan müellif, giriş kısmında mihne ve karşı mihnenin tarihi serencamına kısaca değinmiştir. Devamında ise çalışmasına kaynaklık eden birincil kaynakları tanıtmış ve bu eserlerin çalışmasına ne şekilde katkı sağladığını açıklamıştır. Bu şekilde çalışmasının akademik ölçütlere uygun olduğu mesajını veren müellif, Ebû Nasr es-Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma'sı*, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Mihanüs's-Sûfiyye* ve *Tabakâtu's-Sûfiyye'* si, Hücvirî'nin (ö.465/1072) *Keşfü'l-Mahcûb'u* ve Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *er-Risâlesi* gibi tasavvufun temel klasiklerini çalışmasının birincil kaynakları olarak zikretmiştir. Bu eserlere ek olarak ihtiyaç halinde diğer tabakat türü eserlere de müracaat ettiğini ifade eden müellif, okuyucunun zihnini mihne olgusuna hazırlamak amacıyla mihneyle ilintili kelime ve kavramları giriş bölümünde tanıtmayı ihmal etmemiştir. Bu amaçla sûfi mihnelerine alet edilen ve sûfilerin kendileriyle itham edildikleri zındıklık, bidat, küfür, inkâr vb. kavramları açıklamış ve sûfilerin bu kavramlarla ne surette itham edildikleri konusuna giriş sadedinde birkaç yaşanmışlık örneği sunmuştur.

Çalışmanın birinci bölümü "İki Mihne Arasında Sûfiler" ana başlığından oluşmaktadır. Müellif bu bölümde "Mu'tezilenin Mihnesi" ve "Ehl-i Hadis'in Mihnesi" başlıkları altında mihne hadisenin tarihi sürecini giriş bölümüne nazaran

daha detaylı olarak anlatmıştır. Bu bölümü okuyucu açısından önemli kılan kısım ise müellifin okuyucunun zihnine mihnenin ne olduğuna dair bir şablon oturtmaya çalışmasıdır. Çünkü eserin geri kalanında sunulan mihne hadiseleri hakkında sağlıklı bir tahlil yapılabilmesi için okuyucu tarafından mihnenin ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Müellif, mihneyi iktidar sahipleri ile mezhep mensuplarının güç ve çıkar ilişkileri/çatışmaları bağlamında açıklamış, bir fikrin gücü elinde bulunduran kimseler tarafından baskı yoluyla başkalarına benimsetilmesini ilmi olmaktan ziyade siyasi bir tutum olarak değerlendirmiştir. Müellifin mihne ile alakalı şu değerlendirmesi mihnenin tarifi, uygulama biçimi, sosyolojik ve psikolojik yansımaları açısından dikkat çekicidir.

“Kim ihdâs ederse etsin güçlü olanın sözünü geçirdiği kötü bir oyun kurulmuştur. İtiraz hakkı yoktur: İtiraz eden faturasını öder. Yıllar geçse de oyunun kuralı değişmemiştir. Gücü ele geçiren görüşünü dayatmış, itiraz edenlere haddini bildirmiştir.”^[1]

Müellif buraya kadar mihne kavramını ve tarihi sürecini ele alıp özetledikten sonra konuyu çalışmanın asıl amacı olan sûfi mihnesine getirir. “Mihneye Maruz Kalan Sûfiler” başlığı altında hicri III. asırdan V. asrın başına kadar olan dönemde mihneye maruz kalan sûfiler ve mihne nedenleri üzerinde durur. Mihneye maruz kalan sûfileri kronolojik bir şekilde sıralayan müellif, öncelikle sûfinin kısa biyografisini sunar. Ardından o sûfinin mihneye maruz kalma sebebini zikreder. Devamında çekmiş olduğu sıkıntıları, gördüğü işkenceleri ve idam edildiyse idam şekline de değinerek o sûfinin mihne imtihanını gözler önüne serer. Bazen de mihneye maruz kalan sûfilerin işkence esnasında göstermiş oldukları kerametleri zikreden müellif, yeri geldikçe sûfilerin mihnelerine sebep olan şiir ve sözlerini de nakletmeyi ihmal etmemiştir. Müellif, her ne kadar eserini hicri III. ve IV. asırlar olarak sınırladırsa da klasik kaynaklarda ilk mihneye maruz kalan sûfi olarak nitelendirilen Âmir b. Abdikays’ın^[2] da (ö.55/675) mihne hikâyesini bu bölümde sunar. Bunu yaparken de sûfilerin Mu’tezile ve Ehl-i Hadîs’ten çok daha önceleri mihneye imtihan olduklarını göstermeyi amaçladığı düşünülebilir.

Çalışmanın ikinci bölümü “Mihne Olayları, Konuları ve Sonuçları” ana başlığından oluşur. “Mihne Olayları” başlığı altında müellif, ilk olarak sûfilerin mihnelerine sebep olan şâthiyelerini ele alır. Bu kapsamda sûfi şâthiyelerinden örnekler vererek sûfilerin şâthiye konusundaki tutum ve davranışlarını dile getirir. Zâhiren şeriata muhalif gibi gözükken şâthiyeler sebebiyle sûfilerin maruz kaldığı maruz kaldıkları ithamlara ve peşi sıra gelen mihnelere değinir. Şâthiye konusunu Gulâmu Halil hadisesi ve bu hadise neticesinde sûfilere başlatılan amansız so-

[1] Himmet Konur, *Mihne Sûfilerin Zulümle İmtihani* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 28.

[2] Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altnoluk Yayınları, 1996), 402-403.

ruşturmanın zikredildiği bölüm takip etmektedir. Müellifin Gulâmu Halil olayını hususen zikretmesinin altında yatan en önemli sebep ise bu olayı sûfi mihnelerinin en kapsamlısı olarak tanımlamasıdır. Çalışmanın bu bölümünün asıl önemli kısmını ise tasavvuf tarihinin sembol isimlerinden olan Hallâc'ın (ö. 309/922) mihnesi ve idamı konusu oluşturur. Müellif, Hallâc'ın idamını sûfi mihnelerinin zirvesi olarak tanımlar. Bu kısımda Hallâc'ın biyografisine yer verir, maruz kaldığı işkenceleri ve idam edilme şeklini dile getirir. Müellif, Hallâc'ın idamını dinî ve hukukî olmaktan çok siyasî bir durum olarak tarif etmiş ve bunu delillendirmek suretiyle mihne hadisesinin siyasetten varestede olmadığını bir kez daha vurgulamıştır. Ayrıca müellifin örnek olarak sunduğu Ebû Suud Efendi'nin (ö. 982/1574) Hallâc aleyhine olan fetvası zâhir ulema nezdinde Hallâc'ın hala sanık sandalyesinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Müellif, “Mihne Konuları” başlığı altında ise mihneye tabi tutulan sûfilere yöneltilen suçlamaları ve bunların doğurduğu acı sonuçları zikreder. Bu kapsamda helalleri haram kılmak, melek, cin ve şeytanlarla görüşmek, sıfatlar hakkında konuşmak, Allah'a âşik olmak, hulûl ve ittihada inanmak, ilm-i hurûfla meşgul olmak gibi suçlamalarla itham edilen sûfilerin çekmiş oldukları sıkıntıları, işkenceleri ve idamları yaşanmış acı örneklerle bir kez daha gözler önüne serer.

Çalışmanın son kısmını ise “Mihne Hadisesinin Sonuçları” başlığı oluşturmaktadır. Müellif bu kısımda mihne hadiselerinin tasavvufî hayat üzerindeki yansımalarına ve sonuçlarına değinir. Müellife göre sûfilerin maruz kaldıkları mihneler neticesinde dinî ve tasavvufî konulardaki görüş, düşünce ve tavırları değişmiştir. Mihneye maruz kalmamak gayesiyle görüşlerini gizlemek, sekr ve sahv ayırımına gitmek, eleştirilen sûfilerden ayrılmak ya da onları bidayet ehli olarak görüp onlardan beri olmak gibi davranışlar sergilemeleri mihnenin sûfi gruplar üzerindeki etki ve sonuçları olarak değerlendirilmiştir. Müellif çalışmayı sonlandırırken sûfilere uygulanan mihneyi Ehl-i Hadîs'in zaferi olarak nitelendirir. Müellife göre Ehl-i Hadîs'in artan nüfuzu ve gücüyle gerçekleştirdiği mihneler neticesinde sûfiler onlara yaklaşmak ve onların ölçülerine uygun tasavvuf anlayışı geliştirmek zorunda kalmıştır. Mihnenin düşünce ve davranış üzerindeki tesirini bu şekilde özetleyen müellif eseri burada noktalandırır.

Müellif çalışmasında büyük oranda birincil kaynakları kullanmış, konuyla alakalı tüm tasavvuf klasiklerinden istifade ettiği görülmüştür. Aynı zamanda konuyla ilgili çalışma yapan başta Louis Massignon (ö.1962), W. Montgomery Watt (ö.2006), Josef Van Ess (ö.2021) gibi birçok batılı araştırmacının çalışmalarından da istifade etmiştir. İkincil kaynakları da kullanmayı ihmal etmeyen müellif, “Mihne” başlığı altına girebilecek ilgili literatürü taramış görünmektedir. Bu çerçevede eserin geniş bir kaynakçasının olduğunu ifade etmek gerekir.

Mihne Sûfîlerin Zulümle İmtihanı adlı eserin en belirgin vasfı akademik anlamda “mihne” ve “sûfî” kavramlarını yan yana getiren önemli bir çalışma olmasıdır. Klasik tasavvuf kaynaklarında sûfîlerin biyografileri zikredilirken satır aralarında verilen sûfî mihnesiyle alakalı bilgilerin derli toplu bir biçimde ele alınması eseri önemli bir başucu kitabı haline getiriyor. Ayrıca müellifin eser boyunca tarafsız bir tavır sergilemesi, aleyhte ve lehte değerlendirmelerden uzak kalıp, klasik kaynaklardaki bilgileri aktarmakla yetinmesi eserde ön plana çıkan bir durumdur. Bununla birlikte müellifin eserde konu edindiği bir sûfînin mihne imtihanını birkaç yerde çok defa zikretmesi okuyucuda tekrara düşme hissi uyandırabilmektedir.

Netice itibarıyla *Mihne Sûfîlerin Zulümle İmtihanı* isimli eser, genelde İslam düşünce tarihi özelde ise tasavvuf tarihi ekseninde “mihne” ve “sûfî” kavramlarını yaşanan acı hadiseler örneğinde bütün yönleriyle ortaya koyan bir eserdir. Mihnenin sûfî zümre üzerindeki etki ve sonuçlarını bütüncül bir bakışla ortaya koyan ve konuyu akademik ölçekte değerlendirmesi açısından dikkate değer bir çalışma hüviyetindedir.

KAYNAKÇA

- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî. *el-Lüma' İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altnoluk Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Konur, Himmet. *Mihne Sûfîlerin Zulümle İmtihanı*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Basım, 2023.